

В. М. Тарасевич, доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри політичної економії Національної
металургійної академії України

ПРО ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ВИМІРЮВАННЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Сучасну світову кризу розглянуто з позицій вичерпання католицько-протестантською цивілізацією власних духовних ресурсів економічного лідерства й експансії. Економічний розвиток України пов'язано зі зміцненням її православної цивілізаційної ідентичності та перетворенням на один з нових інституційних центрів формування Великої Європи і Великої Євразії.

Современный мировой кризис рассмотрен с позиции исчерпания католико-протестантской цивилизацией собственных духовных ресурсов экономического лидерства и экспансии. Экономическое развитие Украины связано с укреплением ее православной цивилизационной идентичности и преобразованием в один из новых институционных центров формирования Великой Европы и Великой Евразии.

The modern world crisis is considerate as limitation of spiritual resources of western civilization to economic leadership. The economic development of Ukraine is connect to consolidation of civilization maintenance and transformation no new institutional center of Big Europe and Big Eurasia.

Ключові слова. Криза, цивілізація, економіка цивілізації, серединність.

Вступ. “Подивися на себе збоку” – іноді радять тому, хто поводить неадекватно до умов або ситуації. На тлі світової кризи й учені-економісти, й економічна наука мають не найкращий вигляд, а їх рецепти не завжди відповідають складності проблем і особливостям конкретних ситуацій. Останні тому й складні, і особливі, що аж ніяк не є “лише” економічними. Настав час ученим-економістам поглянути на економіку і свої думки про неї збоку, а ще краще – з різних боків. Про що йдеться?

© **В. М. Тарасевич, 2009**

У дискусіях про світову кризу, її причини, особливості, ознаки, наслідки цілком резонно домінує економічна тематика. Як правило, кризу уявляють стандартною, а тому й цілком з'ясовною в термінах ортодоксальних міркувань про економічний цикл, провали ринку, роль регуляторів, ремонт інститутів тощо. Навіть осмислення її особливостей: здуття “бульбашки” деривативів, підступність сек'ютеризації, перколяції фінансового ринку тощо – не виходить за звичні рамки. Не зменшуючи значущості власне економічного змісту дискусії, слід відзначити, що визнаний і обговорюваний дискусантами глобальний характер кризи поки що залишає в тіні її глобальний і цивілізаційний контекст.

Так, з позицій неомарксизму однією з головних причин кризи слід вважати суперечність, що різко загострилася і не має адекватних форм руху, між усупільненням, яке дедалі більше глобалізується, і відповідним міжнародно-суспільним характером виробництва, з одного боку, і корпоративно-капіталістичними формами привласнення його результатів – з іншого. У зв'язку з цим очевидна криза глобального управління взагалі та регулювання глобальної економіки зокрема. Але хіба в існуючому світовому цивілізаційному устрої могли виникнути інша економічна глобалізація й інше глобальне управління і регулювання? Риторичне питання.

Концепції біполярного й однополярного світу, центру і периферії, зіткнення цивілізацій тощо сприяли відчутному посиленню інтересу вчених-економістів до цивілізаційної проблематики. Проте, за рідкісними винятками, останню, як і раніше, виносять за рамки економічного дискурсу.

Постановка завдання. Стаття присвячена визначенню цивілізаційних аспектів сучасної світової економічної кризи і бажаної цивілізаційної та економічної стратегії України.

Результати дослідження.

Від економічної глобалізації до економіки цивілізацій. Найважливішими складовими й акторами сучасної глобальної економіки є не лише національні економіки, ТНК, а й *економіки цивілізацій*. Оскільки цивілізації включають центральні та периферійні регіони, то, як правило, інституційно вони репрезентовані й окремими державами, і менш солідарними міждержавними утвореннями. Відомий виняток становить лише західна – католицько-протестантська цивілізація^[1], що зуміла не тільки забезпечити таким утворенням, як ЄС, НАТО, МВФ, МБРР високий рівень солідарності, іманентні саме їй, а не іншим цивілізаціям, риси, але й використовувати їх сукупну силу для цивілізаційної експансії.

У діалозі з іншими цивілізаціями домінуючими для неї стали ідеологема вибраності, винятковості та вищості, економічний і військово-політичний диктат, курс на активну вестернізацію – спроба перетворення інших цивілізацій за своїм образом і подобою та на свою користь. Невідповідність між її споживчими потребами і ресурсними можливостями виживання населення незахідного світу, між ареалами її експансіоністських устремлінь і органічного існування інших цивілізацій на зламі тисячоліть набула нових *антагоністичних* форм: тероризм, екстремізм, загострення таких глобальних проблем, як злидні та голод.

Сучасна економічна криза – це, перш за все, криза глобалізованої економіки західної – католицько-протестантської цивілізації, а також *свідчення загострення кризових процесів у самій західній цивілізації*. Глобальна експансія західного корпоративно-олігархічного капіталу, прагнення до наживи, незважаючи на

моральні та правові норми приймаючих країн, обернулися фундаментальними порушеннями балансу капіталізації та соціалізації на самому Заході. Колись кинутий бумеранг повернувся. Претензії глобального капіталу на тотальне підпорядкування економіки знань і експлуатацію творчої праці виявилися надмірними, а рівень маркетизації суспільства – загрозливим. На цьому тлі не випадково стали чи не домінуючими такі форми асоціалізації, як примітивний споживацький речизм, рафінований утилітаризм, псевдоелітаризм, маскультура, бездуховність, андерграунд тощо. І хоча зазначені процеси меншою мірою властиві європейському ареалу західної цивілізації, ніж північноамериканському, очевидний їх економічний і цивілізаційний деструктивізм, глобальна токсичність. Не дивно, що західний спосіб життя стає все менш привабливим для більшості населення незахідного світу, а його претензії на універсальність – все менш легітимними. Дедалі очевиднішими стають ознаки *вичерпання Заходом власних цивілізаційних ресурсів*, передусім духовних і соціальних, світового *економічного лідерства*. Таке лідерство цивілізації, дух якої занепадає, – явище нестійке і тимчасове. Подальші військово-політичні заходи для його утримання можуть лише посилити міжцивілізаційні конфлікти. Претензії ж на світове політичне і *культурне* лідерство мають майже ефемерний вигляд.

Цивілізаційною відповіддю на виклики експансії Заходу став поступальний розвиток ісламської, конфуціанської та індуїстської економік. В ісламській економіці зіставні масштаби кризи помітні менше, ніж на Заході. В Індії та Китаї триває економічне зростання. Зрозуміло, це не випадково. Причина полягає не так у незавершеності процесів їх індустріалізації, менш розвинених фінансових ринках, певних обмеженнях великого капіталу тощо, як у *переважній адекватності зазначених економік їх власним цивілізаційним засадам* і досить скромній вестернізації. Їх видима прозахідна ринково-капіталістична орієнтація не повинна вводити в оману. В її підвалинах інші інституційні конструкції, особливі цивілізаційні цінності та імперативи, які багато в чому не ідентичні, а в чомусь протилежні світовим стандартам, які задані західною цивілізацією і неадекватні зміненому світові та глобальній економіці. Немає сумнівів, що слідом за зростанням світової значущості економік наполегливі претензії на глобальне *визнання* своїх цивілізаційно-економічних стандартів пред'являть великі країни Сходу.

Отже, сучасна економічна криза є невід'ємною складовою кризи глобальної світобудови, західної цивілізації та міжцивілізаційних взаємодій. Вона свідчить *про тупиковий характер абсолютизації та універсалізації інститутів якої-небудь однієї цивілізації*, хай і економічно наймогутнішої, *надання їм статусу глобальних*. У новітній історії поки що *повною мірою* не репрезентовано духовний і соціальний потенціал різних цивілізацій. Сучасні інститути глобального управління й економічного регулювання мають бути не лише економіко-політичними, а й екологічними, соціальними, духовними, не прозахідними, але *міжцивілізаційними*.

Прозахідна ієрархічна й економіко-центристська модель глобального управління і регулювання, яка довела свою неефективність, має поступитися місцем принципово іншій моделі. У цих умовах Захід опинився перед імперативом узгодження своїх ринково-споживчих устремлінь із власними цивілізаційними ресурсами, істотного обмеження масштабів експансії. Хоч яким це здається парадоксальним, але саме Захід має не перешкоджати, а сприяти назрілим змінам. Якщо він не стане їх активним *актором*, то ризикує стати їх *об'єктом*. Уроки Римської імперії не можна залишати не вивченими. Результативний пошук і формування принципово нової моделі навряд чи можливі в рамках G 8 або G 20. Потрібні інші формати, зіставні з форматом ООН.

Зараз важко прогнозувати результати дискусій і практичних дій. Можна лише побажати, щоб нову модель вирізняли синархічно-мережний характер, наявність механізмів паритетного й узгодженого регулювання глобальних (екологічних, економічних, соціальних, духовних і політичних) процесів, гармонізації глобальних, цивілізаційних, регіональних і національних аспектів сталого розвитку, забезпечення екологічної імперативності та генераційної ефективності глобальної економіки.

Про єдиність православно-євразійської цивілізації та її економіку. Характер і масштаби кризи економіки православно-євразійської цивілізації переконливо свідчать про ринково-капіталістичну спрямованість її еволюції та новознайдену економічну циклічність. Проте на цьому тлі вельми симптоматичною є така *емпірична правильність*: олігархічно-капіталістичну економіку України спіткав значно глибший промисловий спад (з усіма його наслідками), ніж держкапіталістичні економіки Білорусі, Казахстану і Росії за зіставних масштабів сировинної експортної орієнтації всіх економік, окрім білоруської.

З одного боку, модель олігархічного капіталізму 90-х рр. минулого століття стала так само руйнівною для російської економіки, як і для української. Зрозуміло, на це вплинув імпорту неадекватних політичних і економічних інститутів, токсичних антидуховних “цінностей”. З іншого боку, недалека історія православно-євразійської цивілізації демонструє безперспективність моделі влади-власності, її інститутів і цінностей і в імперському, і в радянському варіантах. Перша модель небезпідставно асоціюється з ліберально-ринковою економікою Заходу, передусім США і Великобританії, друга – з традиціоналістсько-ринковою економікою Сходу. Але наша, православно-євразійська, цивілізація не є ні власне Заходом, ні власне Сходом. Деякі слов'янофіли, вітчизняні релігійні філософи називали її *Сходо-Заходом* і не були далекими від істини.

На мій погляд, причини вікових економічних неуспіхів нашої цивілізації слід шукати в *неадекватності її економічної організації фундаментальним цивілізаційним засадам*. Утім, не лише її економічна, але й соціальна, політична організація нерідко формувалися за західними або східними зразками. Своєю чергою, ця неадекватність є породженням *незавершених процесів цивілізаційної самоідентифікації, колективного усвідомлення народами, що її становлять, її єдиності, серединного шляху*.

Про що йдеться? Східні цивілізації сивої старовини, середньовіччя і наших днів багато в чому унікальні. Але їхній особливий колорит та ідентичність, спільність і спадкоємність, своєрідність міжцивілізаційних зв'язків утворюють основи особливого сплаву – *східного типу еволюції людства*. *Елементи західного типу еволюції людства* наявні й у східних цивілізаціях, і поза ними з найдавніших часів, але своєю появою як самостійне утворення на теренах Римської імперії, що розпалася і не була власне західною, він зобов'язаний справжнім піонерам власне західного шляху – язичницьким північноєвропейським племенам.

Ми є свідками десятого століття експансії Заходу. Особливо інтенсивною вона стає у зв'язку з оволодінням ним знаряддями капіталу і прагненням переробити світ відповідно до власних інтересів і бажань. Один з найочевидніших результатів експансії – вестернізація східного світу, поява і зміцнення в його надрах західних або прозахідних анклавів. Очевидна й інша тенденція: вестернізуючи Схід, сам Захід істернізується. У моноліті Заходу вже існують анклави Сходу.

Зіткнення хвиль істернізації та вестернізації породжує безліч інститутів і форм. Залежно від характеру їх виру результати можуть бути асиміляційними, симбіотичними, коеволуційними, комунікативними, епігенетичними, але не суто західними або суто східними. Характерні для них змішаність, симбіотичність, перехідність екстенсивно охоплює загальніше поняття “серединність”. Не медіаційність як антитеза інверсійності, а саме серединність.

Серединні (гетеродоксні) інститути і форми наявні поряд з ортодоксальними західними і східними в обох типах еволюції людства. Але вони можуть і мають бути подані і як невід'ємні складові особливого, відносно самостійного *серединного, інтеграційного типу еволюції людства*. Вочевидь, як цілісність він почав формуватися в надрах крито-мікенської цивілізації, а потім його історичну естафету несли Стародавня Греція, Стародавній Рим, Візантія, спільнослов'янське царство, Київська Русь і далі – православно-євразійська цивілізація з властивими їй державними утвореннями, що змінювали одне одного.

Роль серединного шляху унікальна. За його допомогою і в ньому самому універсум намагається пом'якшити і подолати власну роздвоєність, знайти адекватні собі органічно-інтеграційні форми і таким чином знов самоідентифікуватися, стати самим собою. Очевидно, для цього серединний шлях має стати не менш органічним і динамічним, аніж західний або східний. Падіння Римської імперії, загибель Візантії та Київської Русі, трагічна доля Росії, розпад СРСР, багатівікова роз'єднаність українських земель свідчать про те, що йому властиві домінуюча неорганічність, важке визрівання розвинених серединних форм із форм примітивних і неорганічних. Військово-політичні й адміністративно-державні скріпи протосерединних суспільств (зокрема євразійських), навіть освячені релігією й ідеологією, не витримують напруги зіткнень на їх теренах східних і західних хвиль, бо органічні власне серединні форми хоча й накопичуються, але поки що не стали панівними.

Серединний статус України, Білорусі та Росії закладено у слов'янстві, яке завдяки факту і місцю свого народження в I і II ст. у басейнах Західної Двіни і Вісли стало осередком і носієм універсумних генів експансії на Захід і Схід, Північ і Південь. Уже від самого початку воно опинилося у вирі східних і західних течій і хвиль. Могутньою русійською силою історії східних слов'ян і України є неklasична суперечність західних, східних і “грунтових” впливів. У різні часи їх доміанти змінювалися, але “грунтовість”, як власне серединність, хоч і збагачувалася, все ж таки не ставала провідною, повсякчасно захлинаючись у східних або ж західних хвилях.

Чому? Можливо, тому, що терпимість стосовно множинності устроїв життя, вірувань, етнічних традицій і взаємозбагачення на цій основі різних культур усе ще не породили досить впливових культурних синтезів і вищої культурної синергії Сходу і Заходу. І тому, що на зміну східнослов'янській інверсійності, на противагу західній раціоналістичній медіаційності ще не прийшла нова гармонія не лише віри і знання, але свідомого, несвідомого і підсвідомого початків людської природи і духу. І тому, що народи України, Білорусі та Росії ще не усвідомили себе *об'єднувачами двох світів, складовими серединного світу*, який покликаний стати осередком, діалектичним синтезом і зняттям хвиль вестернізації й істернізації, адекватним новим глобальним викликом сучасності.

Особливість і складність геоінституційного становища України полягає в тому, що впродовж семи століть її різні землі були *інституційною периферією* для двох могутніх і відмінних один від одного *інституційних центрів*¹²: західноєвропейського (католицько-протестантського) і російського (східно-православного). В умовах незалежності вона залишається у сфері їх активної, багато в чому відцентрової дії та перебуває перед складним вибором свого майбутнього статусу: інституційної периферії або нового інституційного центру серединного світу.

Треба визнати, хоча серединний світ поки що не досяг потужності, порівнянної з західним або східним, на початку нового тисячоліття він усе ж таки заявив про свою спроможність виживання і відродження. На “великій шахівниці” накреслено нові конфігурації. Світова економічна криза оголила ймовірні *межі експансії* Заходу, принаймні в середньотерміновій перспективі. Зрозуміло, це не виключає подальших спроб розчленування православно-євразійської цивілізації та асиміляції її “розколив”. Тому принципово важливі солідарні, узгоджені зусилля держав і народів щодо *консолідації, зміцнення багатолікої єдності “духу і тіла” нашої цивілізації*. Зокрема, потрібні пошук та актуалізація органічних, *серединних* інститутів, які б, *по-перше*, були адекватні особливим “грунтовим” інститутам її різних гілок і анклавів; *по-друге*, забезпечували їх комплементарність, співзвучність і синергію взаємодій; *по-третє*,

гармонували з інститутами інших цивілізацій, були, в доброму сенсі, активно експансіоністськими, мали конкурентоздатний адаптаційний потенціал.

Масштаби вестернізації й істернізації мають визначатися умовами зміцнення цивілізаційної ідентичності та потужності. У зв'язку з цим однаково деструктивними бачаться як імперські, так і націоналістичні рецидиви. Взаємне ж сприяння зміцненню суверенітету православно-євразійських держав здатне лише підвищити рівень органічності їх серединних інститутів. Очевидно, час якихось *наддержавних* утворень іще не прийшов, а різні *міждержавні та міжкраїнні* структури бажано створювати лише за умови їх імперативної та не кон'юнктурної затребуваності *кожною* із зацікавлених сторін.

На мій погляд, треба остерігатися сліпого копіювання у творенні *особливих* цивілізаційних інститутів *демократії*. Вони мають живитися не так із католицько-протестантських джерел, як віковими традиціями євразійських народів, православ'я та інших євразійських релігій, їх взаємної толерантності й діалогу.

Недоречними уявляються будь-які спроби держав, навіть продиктовані добрими намірами, впливати на внутрішньоцерковні процеси, будь то доцентрові чи відцентрові. Набагато важливіше сприяти *множенню православної духовності* як головної в сучасних умовах несучої конструкції православно-євразійської цивілізації. Цю конструкцію здатні реально зміцнити не дії державних мужів, а слово Боже для *віруючих*, їхнє розуміння особливості форм організації церковного життя в різних країнах як додаткового свідчення єдиносутності та спільності фундаментальних постулатів православної віри. *Невіруючі* можуть знайти віру. В іншому разі вони повинні мати вільний доступ до *секуляризованих* інтеграційних інститутів, які були б результатом усвідомлених зусиль громадських організацій, громадян, діячів науки і культури, духовних лідерів і якнайповнішою мірою відповідали змістові цінностей, спільних для різних релігій.

Світовий досвід показує, що *економічна єдність* цивілізаційного простору-часу забезпечується не гаслами, а копітким налагодженням розгалуженої виробничої спеціалізації та кооперації, міжрегіональної співпраці, наполегливим просуванням до зони вільної торгівлі і далі – до митного союзу, спільного ринку, економічного і валютного союзу. Ці інтеграційні зусилля мають, з одного боку, спиратися на власні цивілізаційні ресурси, а з іншого – забезпечувати вищий рівень складності самоорганізації і внутрішніх цивілізаційних взаємодій, порівняно із зовнішніми, і таким чином нарощувати перевищення експорту економічної ентропії над її імпортом. Важливо повною мірою оцінювати *неоднозначність* низки *позацивілізаційних* інтеграційних зусиль окремих держав. Так, вельми приваблива, на перший погляд, інтеграція України в ЄС передбачає практично беззаперечне підпорядкування існуючим католицько-протестантським інститутам, сформованим *без участі* України, а тому – загрозу утиску духовної ідентичності і втрати значної частини державного суверенітету.

Навпаки, *внутрішньоцивілізаційна* інтеграція передбачає спільне й рівноправне формування консенсусних інтеграційних інститутів, що значно знижують ризики отримання ролі “молодшого брата”. З цивілізаційно-інституційних позицій Україна має унікальний історичний шанс стати *одним із нових інституційних центрів* зміцнення православно-євразійської цивілізації, формування Великої Євразії та Великої Європи як її органічної складової.

Вступ України до ЄС з урахуванням української цивілізаційної ідентичності потребуватиме реформування останнього. За своїм змістом він має стати не лише західноєвропейським. Імовірно, в ЄС розуміють усю складність такого розширення і неоднозначність його наслідків для розвинених країн. Тому й не поспішають. З іншого боку, лише час може показати, чи є СНД для України прийнятним утворенням, але шанси раціональної, вигідної для неї економічної інтеграції з країнами СНД, близькими їй за соціально-економічними і духовними характеристиками, слід використовувати повною мірою. Діалектика така, що ефективна західноєвропейська експансія України неможлива без активної експансії в СНД, без євразійської інтеграції.

Висновки. Таким чином, сучасна світова економічна криза свідчить про поступове вичерпання католицько-протестантською цивілізацією власних духовних ресурсів економічного лідерства й експансії. Конкурентоспроможне економічне піднесення України можливе за умов зміцнення її православної цивілізаційної ідентичності та перетворення на один з нових інституційних центрів формування Великої Європи та Великої Євразії. Перспективними є дослідження передумов та механізмів становлення зазначеного інституційного центру.

---

^[1] Строго кажучи, *християнська цивілізація* – це суперечлива єдність двох *субцивілізацій*: західної – католицько-протестантської та східної – православно-євразійської. Найменування східної субцивілізації як православно-євразійської підкреслює її православну доміанту, а також багатонаціональність і поліконфесійність, наявність важливих ісламських і буддистських регіонів.

^[2] Інституційний центр виступає продуцентом і донором базових цивілізаційних інститутів, інституційна периферія – реципієнтом тих із них, які покликані оформити і зміцнити її ведене і залежне становище. Центр – активний суб'єкт інституційної експансії, периферія – її пасивний об'єкт.